

Edward Olszewski

Ideologia i ruch polityczny współczesnego konserwatyzmu

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 6, 369-381

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EDWARD OLSZEWSKI

Ideologia i ruch polityczny współczesnego konserwatyzmu

The ideology and political movement of present-day conservatism

KONSERWATYZM

Problematykę konserwatyzmu w naukach społecznych można rozpatrywać w kilku znaczeniach: a) jako postawę społeczno-polityczną niechętną nagłym zmianom i przewrotom społecznym, charakteryzującą się przywiązaniem do tradycji, religii, utrwalonego systemu wartości, preferującą ewolucyjne zmiany społeczne;¹ b) jako myśl polityczną, ideologię wspierającą teoretycznie istniejący porządek społeczny i będące istotnym spoiwem partii konserwatywnych; c) jako ruch polityczny, będący uczestnikiem życia politycznego państwa, polityki regionalnej czy światowej. W prezentowanym tekście koncentrujemy się na zwięzłej prezentacji ideologii i ruchu politycznego współczesnego konserwatyzmu (neokonserwatyzmu).²

¹ M. Oakeshott pisał: „[...] być konserwatystą, to przekładać znane nad nieznanne, preferować sprawdzone nad niesprawdzone, fakty nad tajemnice, rzeczywiste nad możliwe, ograniczone nad nieograniczone, bliskie nad dalekie, wystarczające nad nadmierne, odpowiednie nad doskonałe, śmiech teraz nad utopijne szczęście kiedyś”. M. Oakeshott, *On Being Conservative*, [w:] A. de Crespigny (ed.), *Ideologies of Politics*, Oxford 1975, s. 24.

² Samo pojęcie „konserwatyzm” zostało rozpowszechnione przez Francuza Francois-Rene Chateaubrianda (1768–1848) w piśmie „Le Conservateur” (Konserwatysta), które opowiadało się za ideą „starego dobrego porządku” a przeciw oświeceniowemu racjonalizmowi i postępowi. Od 1832 r. termin ten używany jest przez Partię Torysów w Wielkiej Brytanii (partia Konserwatywna). Większość partii konserwatywnych unika tej nazwy ze względu na pejoratywną konotację czy synonim zacofania, bierności, obrony wszelkiego „status quo”, określając się jako demokratyczne, centrowe, ludowe, niekiedy chrześcijańsko-demokratyczne.

Początki ideologii i doktryny politycznej konserwatyzmu sięgają XVIII w. Zrodziły się na gruncie krytyki idei oświeceniowych, zastosowanych w praktyce rewolucji burżuazyjnych, w tym szczególnie Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Pewnym paradoksem było to, że prekursorzy myśli konserwatywnej – Edmund Burke i Samuel Taylor Coleridge – byli początkowo gorącymi zwolennikami idei instytucji liberalnych oraz rewolucji francuskiej, a następnie stali się ich nieprzejednanymi oponentami. Chociaż E. Burke nie napisał traktatu politycznego i nie miał zamiaru stworzyć nowej doktryny, gdyż uważał, że wszelka teoria jest szkodliwa, nagina bowiem rzeczywistość do apriorycznych koncepcji, to w negacji filozofii oświecenia i rewolucji znajdujemy fundamenty ideologii konserwatywnej.

E. Burke opowiadał się przeciwko wykorzystywaniu w praktyce politycznej teorii na rzecz zdrowego rozsądku i doświadczenia gromadzonego przez wieki, będącego najwyższą mądrością polityczną. Sprzeciwiał się indywidualizmowi, twierdząc, że nie jednostka ludzka kreuje społeczeństwa, a odwrotnie – osobowość człowieka jest kształtowana przez społeczeństwo (przeszłe, teraźniejsze i przyszłe generacje, tradycję, utrwalone wartości). Występował przeciwko racjonalizmowi, który prowadzi do utylitaryzmu i ateizmu, rozbija organiczną jedność społeczeństwa, prowadzi do egoizmu. Twierdził, że o charakterze wszystkich stosunków społecznych przesądza religia. Więzy religijna i poczucie wspólnoty tradycji budują jedność i siłę społeczeństwa. Religia gwarantuje także własność prywatną, warunkującą ład społeczny. Społeczeństwo, naród i państwo charakteryzują się jednością moralną i duchową, zaś naród jest odwiecznie związany z państwem. Opowiadał się także za nierównością majątkową, która w sposób naturalny różnicuje społeczeństwo, sytuując arystokrację (elitę) na szczycie społeczeństwa i predystynując ją do sprawowania władzy. Odrzucał rewolucję i wszelkie nagłe zmiany. Według niego postęp powinien się urzeczywistniać poprzez przystosowywanie się do idealnego ustroju społecznego, który był w przeszłości. Niedopuszczalne jest gwałtowne przyspieszenie, które naruszyłoby równomierność, ciągłość i tradycję.³

Wśród kontynuatorów teorii E. Burke'a można wymienić J. de Maistre, który w swoich postulatach poszedł aż do tego, aby władza państwowa podporządkowana została zwierzchnictwu papieża, gdyż suwerenność monarchy jest odbiciem nieomyślności papieża. D. Bonald doszukiwał się analogii między strukturą państwa (jedność władców, ministrów i poddanych) a dogmatem

³ G. Z. Seidler, *Przedmarksowska myśl polityczna*, Kraków 1992, Wyd. Literackie, s. 583–586; Samuel P. Huntington, *Conservatism as Ideology*, „The American Political Science Review”, 1957, nr 2, s. 454; K. Wandowicz, *Zasady filozofii politycznej Edmunda Burke'a w świetle „Rozważań o rewolucji we Francji”*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 1914, *Politologia XX, Studia z teorii polityki, kultury politycznej i myśli politycznej*, pod red. W. Bokajty, Wrocław 1996, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 179–195; E. Burke, *Rozważania o rewolucji we Francji*, Kraków 1994.

Trójcy Świętej. S. T. Coleridge twierdził, że powstałe w przeszłości dla określonych zadań instytucje z biegiem lat stały się celem dla siebie i są niezależne od inicjujących je idei – wymagają lojalności i posłuszeństwa.

Przedstawiciele tzw. romantyzmu politycznego (F. Schleiermacher, F. Schlegel, A. von Armin, A. Müller, F. von Baader) opowiadali się za państwem uniwersalistycznym, ponadjednostkowym, opartym na solidaryzmie stanów (jego przejawem miał być „duch narodu”). Warunkiem zdrowia społeczeństwa jest przywiązanie do tradycyjnych instytucji i obyczajów, podział według uporządkowanej hierarchii (ordo). Źródłem zasad etycznych spajających naród w państwo pozostaje religia.

Teoretycy niemieckiego konserwatyizmu rewolucyjnego (O. Spengler, A. Moeller von dem Bruch, H. Zehrer, C. Schmitt, E. Junger), wychodząc od krytyki pozytywistycznych teorii „państwa prawnego”, liberalnej demokracji i teorii suwerenności ludu, ujmowali państwo jako wyraz jedności społeczeństwa, jedyną instytucję reprezentującą i zabezpieczającą integralność społeczeństwa. Głosili tezę o absolutnej suwerenności państwa (ponad prawem i innymi organami państwowym).⁴

Z zaprezentowanego przeglądu prekursorów myśli konserwatywnej wynika, że u jej podstaw leżą takie wartości, jak tradycja, religia, rodzina, naród, hierarchia, autorytet, odpowiedzialność, wolność osobista, własność, poszanowanie prawa, naturalny porządek społeczny, silne państwo.

IDEOLOGIA WSPÓLCZESNEGO KONSERWATYZMU (NEOKONSERWATYZMU)

Wzorce i zasady ideologii konserwatywnej, ukształtowane w XVIII i XIX wieku współcześnie przeszły istotną modyfikację. Zarazem w ramach nowoczesnego konserwatyizmu powstało wiele kierunków, jak np. konserwatyizm organiczny (R. Kirk, P. Viereck, R. Wever, J. Hallowel, L. Straus), czy konserwatyizm indywidualistyczny (F. Chodorow, H. Hazlitt, F. Knight, W. F. Buckley). Mimo tego, zarówno w przeszłości, jak i współcześnie konserwatyzm, jako orientacja filozoficzna i intelektualna, wykazuje pewne niezmiennie cechy. Trafnie wskazuje na nie J. Śpiewak, pisząc, że konserwatyzm „[...] stale towarzyszył wszelkim liberalnym i rewolucyjnym porywom. Można powiedzieć, żył nimi i żył dla nich. Odnawiał się zawsze, gdy tracono nadzieję, gdy przychodziły rozczarowania po nieudanych kampaniach na rzecz reform, gdy okazywało się, że materia społeczna nie poddaje się łatwo zmianom i świat nie dorasta do wielkich wymagań, moralistów i naprawiaczy ludzkości. Tak było od czasów Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Konserwatyści rośli w siłę w Stanach

⁴ H. Grebing, *Konservatismus – eine deutsche Bilanz*, München 1971; R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Lublin 1984, Wyd. Lubelskie, s. 311–339.

Zjednoczonych po wojnie Północy z Południem, w Polsce po powstaniu styczniowym, w Rosji po rewolucji 1905 roku, w Ameryce i w Europie po II wojnie światowej oraz po fali kontrkulturowych wystąpień. [...] Konserwatyzm w tym sensie był więc doktryną niesamodzielną, zawsze żywił się polemiką i złudzeniami swoich przeciwników; zawsze kierował się przeciwko temu, co uważał za iluzję i mrzonki. Budowała go opozycja wobec filozofów żądających tylko wolności, sprawiedliwości i usunięcia raz na zawsze wszelkich śmiesznych i niezrozumiałych przywilejów”.⁵

Konserwatyzm sytuował się zatem między tradycjonalizmem a myślą liberalną, socjalistyczną czy innymi nurtami otwartymi na terażniejszość i przyszłość, poszukując równowagi między ciągłością a koniecznością zmian. Konserwatyści uważają się za obrońców cywilizacji, dziedziców kultury śródziemnomorskiej, jej właściwej tradycji i ogólnoludzkich wartości. Istotą ich myślenia jest – nie tyle opis świata społeczno-politycznego, co wykorzystanie „teorii politycznej” do krzewienia pożądanego stanu świadomości społecznej (rola inżynierska) i wyrobienia w jednostce przekonania, że należy znosić cierpliwie to, co skłonna jest oceniać jako zło, niedogodność czy niedoskonałość świata społecznego (rola terapeutyczna).⁶

Do połowy XX wieku wpływy konserwatystów i ich ideologii spadały, natomiast od lat siedemdziesiątych nastąpił swoisty renesans myśli i ruchu konserwatywnego. W znacznej mierze stało się to w wyniku przystosowania doktryny do warunków współczesnej cywilizacji. W odniesieniu do religii i tradycji zagadnienie światopoglądu ujmuje się często w sposób czysto filozoficzny, a nie nakazowy. Chociaż nadal konserwatyści odnoszą się z rezerwą do idei i instytucji nowoczesnej demokracji, wyżej stawiając hierarchiczność ładu społecznego i silnej władzy, to zaadoptowali zasady systemu parlamentarno-demokratycznego. Wyraźniej zaznaczyły się także różnice między konserwatyżmem europejskim a północnoamerykańskim, wyrosłym na gruncie innego podłoża historycznego.

Myśl neokonserwatywną (I. Kristol, D. P. Moynihan, D. Bell, S. Huntington) cechuje niechęć do precyzyjnego artykułowania własnego stanowiska. Nadal wyrażają oni przekonanie, że nie jest możliwy pełny opis rzeczywistości oraz pełna artykulacja własnych opinii w kategoriach języka racjonalistycznego. Powoduje to również fakt, że zalecane środki zaradcze, jak zmniejszenie oczekiwań społecznych w epoce masowej konsumpcji, powrót do przestrzegania tradycyjnych wartości, szacunek dla autorytetów, nie są popularne w szerokich kręgach społecznych. Podobnie elitaryzm intelektualny, odpowiednik wcześniej-

⁵ P. Śpiewak, *Ideologie i obywatele*, Warszawa 1991, Biblioteka „Więzi”, s. 53–54.

⁶ K. Pieleński, *Ideologia kryzysu w myśli neokonserwatystów amerykańskich*, „Edukacja Polityczna”, vol. 10, 1987, s. 142–143; szerzej patrz: Z. Zięba, *Współczesny konserwatyżm polityczny*, [w:] *Doktryna i ruch konserwatywny we współczesnym świecie. Materiały pokonferencyjne*, red. H. Łakomy, Kraków 1992.

szego arystokracji konserwatywnej, jest mniej popularny niż hasła egalitaryzmu.⁷

Ideowy kanon filozofii politycznej neokonserwatyizmu nadal tworzą wartości, jak: wiara, rodzina, wspólnota lokalna, naród, poszanowanie dla religii i Kościoła jako fundamentów więzi społecznej i tradycjonalizm gwarantujący zachowanie ciągłości społeczeństwa. Konserwatysta nie wybiera między rozumem a wiarą, między empiryzmem a nie sprawdzonymi doświadczeniami kultury, ale między wiarą lepszą i gorszą, mniejszą i większą. Wiary nie daje się zastąpić nauką, gdyż poza naszą wolą i oczekiwaniami istnieją objawione reguły i normy życia. Ale współczesna myśl konserwatywna na miejsce Kościoła powołała „[...] nowy byt, obszerniejszy, w którym zadomowić się mogą ludzie różnych wyznań, a nawet ateusze. Tym bytem jest oczywiście kultura, pojęta jako ideał, norma, przez którą nowe zjawiska, idee, programy powinny być asymilowane”.⁸ Rolę dawnych senatorów, biskupów, królów, myślicieli, wypowiedających mądrość kultury, współcześnie zastępują światłe umysły. Nadal rodzina i wspólnota lokalna stanowią naturalne środowiska kształtowania się osobowości człowieka i jego związków z religią, tradycją, społeczeństwem, narodem i państwem. Rodzina jako podstawowa komórka społeczna ma kształtować także samopomoc, samoodowiedzialność i przedsiębiorczość, służąc zmniejszaniu kosztów opieki społecznej. Jej funkcja powinna być zespolona z zasadą równości szans.

W decyzjach politycznych i działaniach politycznych neokonserwatyści opowiadają się za uwzględnieniem, poza potrzebami i racjami sytuacyjnymi, interesów państwa, potwierdzonych doświadczeniem prawidłowości zachowań zbiorowych i mądrości minionych pokoleń. Myślenie o polityce i kulturze winno opierać się na zasadzie dziejowości, poczucia uczestnictwa w pochodzie pokoleń, w tworzeniu historii. Stoją na gruncie gradualizmu. Uważają, że postęp społeczny winien dokonywać się w sposób cząstkowy, stopniowy, powolny. Zasada ta nakazuje dystans wobec różnego rodzaju projektów transformacji rzeczywistości wyprowadzonych z czysto teoretycznych uogólnień.

a) Jednostka

Analizę życia społecznego konserwatyści opierają na znajomości cech natury ludzkiej. Twierdzą, że jednostka jest skazana na słabość, ułomność, gdyż sama natura jest skażona grzechem pierworodnym. Z tego względu odrzucają teorie (liberalne, socjaldemokratyczne) głoszące możliwość samodoskonalenia i samobawienia się człowieka. Własną pracą, rozumem, nauką, zrywem rewolucyjnym

⁷ K. Pieliński, *op. cit.*, s. 166.

⁸ P. Śpiewak, *op. cit.*, s. 81–82.

człowiek nie jest w stanie wyzwolić się od nieszczęść i ograniczeń, od zła, które jest nieusuwalną częścią ludzkiego życia. Będąc częścią natury, człowiek dzieli jej cechy, jak egocentryzm, skłonności do działań destrukcyjnych i zawiści. Człowiek nie jest też istotą racjonalną, bowiem w swych wyborach kieruje się również instynktami i emocjami. Zatem pogląd, że społeczeństwo można kreować przez świadome zawieranie umów między ludźmi, jest sztuczne i nie potwierdzone przez prawdę historyczną. W swych działaniach człowiek powinien szukać wskazówek w religii i odwoływać się do autorytetów. Państwo, Kościół i rodzina umożliwiają takie „kierowanie” zachowaniami jednostki. Neokonserwatyści podzielają myśl E. Burke’a, że ludzie nie są sobie równi – poza podstawowym wymiarem etycznym – że wszyscy są ludźmi.

b) Społeczeństwo

Wspólnota jest nadrzędna wobec jednostki i ona kształtuje osobowość człowieka, przesądza zarówno o sposobie myślenia człowieka, jak i o jego zasadach moralnych. Społeczeństwo kształtuje się i rozwija w sposób naturalny, ewolucyjno-adaptacyjny. Jest organiczną całością, a nie zbiorem zatimizowanych jednostek, jest wspólnotą osadzoną w wartościach, które są łącznikiem między pokoleniami, budują tożsamość grupy, wyznaczają trwałe wymiary interesów. Rozwojem społeczeństwa rządzi zasada ciągłości historycznej. Z tego względu konserwatyści krytycznie odnoszą się do rewolucji głęboko ingerującej w życie społeczne, w obawie o zachwianie ciągłości i jedności społeczeństwa.

Konserwatyzm broni zarazem życia wspólnotowego przed centralizmem, liberalnym indywidualizmem, skrajnym racjonalizmem w polityce, egalitaryzmem we wszystkich postaciach. W myśl uznawanej zasady organicyzmu, społeczeństwo stanowi nienaruszalny, homeostatyczny układ naturalny, spójny więzami grupowymi o charakterze wspólnotowym. Podział ról społecznych w ramach zhierarchizowanej struktury organizmu-społeczeństwa powoduje ich wzajemną współzależność i naturalne uszeregowanie różnych części składowych. Takie rozumowanie stanowi punkt wyjścia do krytyki egalitaryzmu. Społeczeństwo ze swej istoty jest wspólnotą zhierarchizowaną. Taka struktura społeczeństwa jest prawem naturalnym. Niektóre jednostki ludzkie, podobnie jak zwierzęta, są z natury mocniejsze i potrafią osiągnąć większe sukcesy od innych. Za biologami (m. in. Konradem Lorenzem), którzy odkryli, że w świecie zwierzęcym występują naturalni przywódcy, dokonują analogii z gatunkiem ludzkim.⁹

Neokonserwatyści krytykują społeczeństwo masowe, w którym zanika poszanowanie dla tradycji, potrzeba przynależności, samodzielności sądów, odpowiedzialności, w którym następuje kryzys rodzinny, spadek roli religii, spadek tradycyjnych autorytetów.

⁹ J. Steiner, *Demokracje europejskie*, Rzeszów 1993, s. 80.

c) Ustrój polityczny

W kwestiach ustrojowych konserwatyści dostosowali swą ideologię do realiów współczesnego życia społeczno-politycznego. Uznali, że demokracja przedstawicielska jest ustrojem najlepiej godzącym autorytet i ideę silnego państwa z wolnością obywateli, chociaż do demokracji jako systemu władzy nadal odnoszą się z dużą rezerwą i nadają jej swoją interpretację.

Idea silnego państwa wynika z pesymistycznej oceny natury ludzkiej, która musi być „kierowana” przez państwo o dużym autorytecie. Od czasu kryzysu lat trzydziestych XX w. ukształtowały się w neokonserwatyźmie dwie opcje na temat roli i funkcji państwa (sięgające do odmiennych tradycji): nurt paternalistyczny i nurt indywidualistyczny. Tradycja paternalistyczna (in. kolektywistyczna) ukształtowała się na gruncie krytyki doktryny socjalistycznej. W jej ramach postuluje się: jedność narodową, narodowy charakter państwa i przywództwa, lojalność obywateli wobec państwa, harmonię społeczną, aprobatę dla interwencjonizmu państwowego. Teoretykiem tego nurtu był Harold Macmillan (*The Middle Way – Droga pośrednia*, 1938). Nurt ten początkowo występował pod nazwą „etatystycznego konserwatyźmu” a w latach sześćdziesiątych przerodził się w „konserwatyźm reformistyczny i interwencjonistyczny”. Krytykiem założeń myśli paternalistycznej był Friedrich A. Hayek.¹⁰

Drugim kierunkiem jest nurt indywidualistyczny, wyrażający szacunek dla XIX-wiecznych idei i doświadczeń liberalnych, mający silny związek ze współczesnym liberalizmem. Opowiada się za ograniczeniem roli państwa, gospodarką wolnorynkową, wolnym i odpowiedzialnym społeczeństwem. Obecnie w neokonserwatyźmie dominuje synteza tradycji indywidualistycznej i paternalistycznej.

Z ideą państwa i społeczeństwa wiąże się problem wolności. W myśli liberalnej wolność ma charakter negatywny, jest wolnością od przymusu, poza tym który wyznacza prawo, a więc od celowej interwencji autorytetów, konwencji, religii, różnego rodzaju nacisków. Podzielają ten pogląd także konserwatyści, ale podkreślają, że wolność nie może być użyta przeciw nienaruszalnym zasadom etycznym. Nie jest wartością pierwszą i hierarchicznie najważniejszą. W imię wolności nie można lekceważyć takich zasad, jak tradycja, potrzeba zakorzenienia, przynależności, dobro wspólne, gdyż społeczeństwo nie służy zaspokojeniu jednej tylko wartości, ale wszystkich aspiracji i potrzeb ludzkich. Wolność powinna służyć realizacji podstawowych norm moralnych.¹¹

Neokonserwatyści nie oponują także otwarcie przeciwko liberalnej idei równości, jednak dowodzą, że uległa ona deprecjacji, przyjmując często formę

¹⁰ Patrz: F. A. von Hayek, *The Constitution of Liberty*, Chicago, 1960 (wyd. polskie: *Konstytucja wolności*, Warszawa-Wrocław, 1987); tenże, *Why I am not Conservative*.

¹¹ P. Śpiewak, *op. cit.*, s. 77.

ideologicznej utopii, ulegając degeneracji od zasady równości szans do zasady równości rezultatów. D. Bell wskazywał, że w miarę zmniejszania się różnic między ludźmi i w miarę jak coraz bardziej realną stawała się demokracja „[...] coraz niecierpliwiej wzrastała oczekiwana równość i ludzie z coraz większą zawiścią porównywali swój los z losem innych. [...] Jest fascynującą zagadką socjologiczną, dlaczego w społeczeństwie demokratycznym w miarę zmniejszania się nierówności wzrastają resentymenty”¹² w kierunku egalitaryzmu we wszystkich płaszczyznach. Neokonserwatyści wskazują, że na gruncie amerykańskim ukształtowały się dwie tradycje traktowania i praktykowania demokracji: realistyczna (republikańska) i utopijna-idealistyczna (najczęściej określana właśnie jako demokratyczna).¹³

Między liberałami i neokonserwatystami istnieje także różnica w traktowaniu symboli państwowych. Liberałowie akceptują flagę narodową i hymn państwowy, ale jako indywidualiści nie przywiązują do nich zbyt dużej wartości emocjonalnej; wskazują, że zbyt częste i tłumne pochody pod tymi symbolami prowadziły do dyktatur. Konserwatyści akcentują potrzebę mocnych i stabilnych symboli, państwo bowiem musi opierać się także na emocjach.

d) Ustrój gospodarczy

W polityce ekonomicznej neokonserwatyści przyjęli orientację neoliberalną: opowiadają się za prywatną własnością i gospodarką rynkową. Centralną zasadą pozostaje od końca XVIII wieku ochrona własności prywatnej. Własność prywatna według neokonserwatystów jest niezbędną nie tylko ze względu na zaspokajanie potrzeb życiowych. Ona warunkuje osobistą odpowiedzialność i związaną z nią wolność. Prymat własności prywatnej nad innymi formami wynika z trzech co najmniej przesłanek: a) z motywacji etycznej, z prawa natury i przyrodzonego prawa człowieka (H. Cecil, R. Scuton); b) z zasad ustrojowo-politycznych, gdyż własność prywatna gwarantuje wolność polityczną i cywilną, jest przesłanką odpowiedzialności osobistej, hamuje dominację państwa i władzy politycznej, jest czynnikiem zwiększającym możliwości wyboru (rozprasza „siłę”) i źródłem niezależności. Jako instytucja służy właściwej organizacji społeczeństwa oraz gwarantuje prawidłowy stosunek jednostki do najbliższego otoczenia i państwa; c) jest podstawowym filarem socjalnej gospodarki rynkowej. Prywatnokapitalistyczna gospodarka jest najefektywniejszą formą tworzenia bogactwa narodowego: ma wyższą rentowność niż własność państwowa i wyższą wydajność. „Demokracja właścicieli” przyczynia

¹² Cyt. za: K. Pielniński, *op. cit.*, s. 150.

¹³ J. Kristol, *The American Revolution as Successful Revolution*, [w:] *America's Continuing Revolution. An Act of Conservation*, Washington 1975, s. 20.

się do redukowania zakresu własności państwowej i zmierza do podporządkowania jej prawom gospodarki prywatnokapitalistycznej (Keit Joseph, Enoch Powell, Nigel Lawson).

Według neokonserwatystów (K. Joseph, C. Parkinson) fundament gospodarki powinno stanowić małe gospodarstwo (mały biznes), chociaż wychodząc z naturalnego porządku rzeczy (nierówności), mniej oponują przeciw kartelom niż liberałowie, oddający pierwszeństwo konkurencji. Jeśli porządek społeczny byłby zagrożony przez konkurencję, konserwatyści będą ją ograniczać. Dlatego popierają wysiłki państwa w ratowaniu z opresji firmy prywatne, gdy następstwem ich bankructwa mógłby być poważny wstrząs społeczny. Generalnie jednak neokonserwatyści dążą do minimalizowania gospodarczej funkcji państwa i zminimalizowania interwencjonizmu państwowego. Według nich, ingerencja państwa prowadzi do: spadku efektywności ekonomicznej, zmniejszenia normy akumulacji wytwórczej, inflacji a nawet bezrobocia. Poza tym nadzór i kontrola ze strony państwa izolują ludzi od rezultatów ich działalności gospodarczej, zmniejszają odpowiedzialność osobistą i inicjatywę, hamując jednocześnie rozwój osobowości.

Neokonserwatyści nie są zwolennikami „państwa nocnego stróża”. Akceptując neoliberalizm w ekonomii, dążą jednocześnie do utrzymania silnej pozycji państwa dla zapobieżenia koncentracji kapitału, monopolizacji i występowania grup interesów. Dopuszczają znaczny stopień interwencjonizmu, ale wskazują, że państwo nie może samo robić nic ponad usuwanie przeszkód dla optymalnego działania. Powinno zająć się produkcją tanich towarów i usług, głównie tych które nie mogą być komercjalizowane (np. obrona narodowa, system informacji, zbiorowe bezpieczeństwo, system prawny), aż po wykorzystywanie instrumentów pieniężno-kredytowych i politykę podatkową. Twierdzą, że chociaż można dyskutować nad wartością podejmowanych przez państwo decyzji, to nie ma dyskusji nad prawem do ich podejmowania (Peter Sinclair).

W stosunkach przemysłowych odrzucają państwową politykę cen i płac. Stąd też negują trójstronną strategię (rząd, związki zawodowe, korporacje przemysłowe) w zakresie cen i polityki płacowej. Postulują powrót do przetargów zbiorowych na szczeblu zakładu pracy.¹⁴ Partia konserwatywna optuje za kapitalizmem wolnej przedsiębiorczości a nie kapitalizmem państwowomonopolistycznym.

Od końca lat siedemdziesiątych w krajach rządzonych przez konserwatystów nasilono procesy prywatyzacji (sprzedaż lub przekazywanie majątku: Wielka Brytania, Japonia, Turcja, Stany Zjednoczone). Nastąpił zwrot od polityki keynesowskiej do ekonomii: monetaryzmu, ekonomii podaży, nowej klasycznej makroekonomii (teorie racjonalnych oczekiwań), teorii wyboru społecznego

¹⁴ A. Zięba, *Ideologia ekonomiczna współczesnego konserwatyizmu brytyjskiego*, „Edukacja Polityczna”, vol. 11, 1988, s. 110–119.

(public choice). W myśl doktryny monetaryzmu (M. Friedmana) ilość pieniędzy jest jedynym czynnikiem wpływającym na wielkość dochodu nominalnego. Jedynym i wystarczającym narzędziem kontroli nad gospodarką jest kontrola podaży pieniądza przez banki centralne a nie oddziaływanie na stopę procentową (Keynes). Noblista James M. Buchanan w swojej teorii wyboru społecznego (tzn. teorii racjonalnych oczekiwań) wyłożył koncepcję produkcji w warunkach pełnej informacji. Państwu wyznaczył rolę tylko tworzenia stabilnych ogólnych ram funkcjonowania gospodarki: zapobieganie inflacji, przestrzeganie długofalowych reguł działania w każdej dziedzinie, ułatwianie przepływu informacji.¹⁵

RUCH KONSERWATYWNY

Przywiązanie konserwatystów do historii, trwałych wymiarów bytu, autorytetów, realizmu, połączone z elitaryzmem, powodują, że z natury nie są skłonni przywiązywać dużego znaczenia do masowych ruchów politycznych. Skupiają się częściej w małych kręgach, w swoich klubach, złączonych bardziej poczuciem smaku, wrażliwością etyczną i estetyczną niż jednoznaczną wspólnotą programów politycznych. Cenią sobie bardziej pamflet, ironię, kpinę, aluzję, drwiącą rolę Stańczyków, niż traktaty filozoficzne. Nie oddają się namiętnie polityce, nie szukają wiecowego poparcia tłumów. W ich przekonaniu udział masowych organizacji w grze politycznej jest sprzeczny z konserwatywnym pojmowaniem uprawiania polityki, ta bowiem zarezerwowana jest dla elit wywodzących się z najlepszych warstw społeczeństwa. Wiąże się to z podtrzymywaniem teorii dwóch prawd: łatwo przyswajalnej i popularnej prawdy dla „szarego człowieka z ulicy” oraz „prawdy prawdziwej” dla tych, którzy są w stanie ją zrozumieć i znieść.

Parlamentaryzm i mechanizmy demokracji politycznej, jak wybory powszechne, formowanie rządów, spowodowały, że nurt konserwatywny musiał przybrać formy zorganizowane w postaci partii politycznych. Do najstarszych partii konserwatywnych należą: Partia Republikańska w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej (1857); Partia Konserwatywna (pełna nazwa: Konserwatywna i Unionistyczna Partia) w Wielkiej Brytanii (1870), kontynuatorka stronnictwa torysów, nazwana partią konserwatywną przez R. Pella; Partia Konserwatywna w Norwegii (1884); Umiarkowana Partia Koalicyjna w Szwecji (w latach 1904–1969 jako Partia Konserwatywna); Konserwatywna Partia Ludowa Danii (1915), Koalicja Narodowa w Finlandii (1918). Drugą możliwość organizowania się konserwatystów stwarzały, bliskie programowo, partie

¹⁵ U. Kukulka, *Ekonomiczne aspekty konserwatyzmu*, [w:] *Doktryna i ruch konserwatywny...*, s. 21–26.

chrześcijańsko-demokratyczne. Część z nich zalicza się do nurtu konserwatywnego, m.in.: Unię Chrześcijańsko-Demokratyczną i Unię Chrześcijańsko-Społeczną w Republice Federalnej Niemiec, Austriacką Partię Ludową, Partię Nacjonalistyczną na Malcie, Włoską Partię Ludową, kontynuującą tradycję Włoskiej Partii Ludowej utworzonej w 1919 r. i Partii Demokracji Chrześcijańskiej, (DC w latach 1943–1994). Niektóre partie powstały w wyniku fuzji ugrupowań konserwatywnych i chadeckich (np. Sojusz Ludowy w Hiszpanii). Poza Partią Republikańską w USA do liczących się partii poza Europą należą m. in.: Partia Reformistyczna w Kanadzie, Partia Społeczno-Konserwatywna w Kolumbii, Chrześcijańsko-Społeczna Partia Reformistyczna w Dominikanie, partie konserwatywne Australii, Japonii, Nowej Zelandii.

Ze względu na zbieżność światopoglądową i ideowo-programową konserwatystów i chadecji możemy zaobserwować w życiu politycznym wielu krajów pewną prawidłowość: gdzie istnieje silna partia konserwatywna nie działają bądź są słabe partie chadeckie, i odwrotnie – gdzie mocną pozycję ma chadecja nie działa bądź zajmuje marginalne miejsce partia konserwatywna, a zwolennicy tego nurtu znajdują miejsce w Chrześcijańskiej Demokracji (przykłady Wielkiej Brytanii i RFN).¹⁶

W Europie partie konserwatywne już w drugiej dekadzie XX w. miały reprezentacje w parlamentach, zdobywając ok. 17% głosów wyborczych. Po II wojnie światowej nastąpił poważny wzrost ich wpływów (przeciętnie około 33,2% głosów wyborców. W latach 1945–1996 na 219 gabinetów w Danii, Finlandii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Irlandii, Norwegii, Portugalii, Szwecji i Wielkiej Brytanii w 86 (39,3%) uczestniczyli konserwatyści, zaś 70 gabinetami (32%) kierowali.¹⁷

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, w warunkach odradzania się konserwatyizmu i przywracania mu należnego miejsca w strukturach politycznych, dojrzała myśl powołania konserwatywnych organizacji międzynarodowych. Na gruncie europejskim przemawiały za tym motywy pragmatyczne, związane z wyborami do Parlamentu Europejskiego i koniecznością wspólnych działań w ramach EWG. W dziele jednoczenia europejskiego konserwatyzmowi wiodącą rolę odegrały partie i przywódcy: Austrii (Alois Mock), Niemiec (Helmut Kohl), Wielkiej Brytanii (Margaret Thatcher, Reginald Maulding).

24 kwietnia 1978 r. powstała europejska reprezentacja partii neokonserwatywnych pod nazwą Europejska Unia Demokratyczna (EDU), utworzona na bazie ugrupowania Robocza Wspólnota Chrześcijańsko-Demokratycznych,

¹⁶ R. Herbut, *Partie konserwatywne, Leksykon politologii wraz z aneksem: partie, parlament, wybory*, praca zbiorowa pod red. A. Antoszewskiego i R. Herbuta, wyd. II, Wrocław 1996, Wyd. Atła, s. 273–274.

¹⁷ R. Herbut, *Rodziny partii politycznych, [w:] Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, pod red. A. Antoszewskiego i R. Herbuta, Wrocław 1997, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 117–120.

Konserwatywnych i innych partii niekolektywistycznych. W obradach wzięli udział przywódcy 18 partii, z tego 8 w charakterze obserwatora. Przyjęto dokument programowy pod nazwą „Deklaracja Wspólnoty Roboczej Chrześcijańsko-Demokratycznych, Konserwatywnych i innych partii niekolektywistycznych”. W następnym kongresie w 1979 r. uczestniczyli reprezentanci młodzieżowych organizacji konserwatywnych: Europejskiego Związku Młodzieży Europy (DEMYC) i Europejskiego Związku Studentów Demokratycznych (EDS). Przewodniczącym EDU został Alois Mock z Austriackiej Partii Ludowej. Powołano cztery komitety: Komitet do spraw polityki europejskiej i Komitet do spraw energii i środowiska naturalnego (pod patronatem CDU), Komitet do spraw zatrudnienia w socjalnej gospodarce rynkowej (pod patronatem francuskiej Unii na Rzecz Demokracji) i Komitet do spraw lewicy europejskiej (pod patronatem brytyjskiej Partii Konserwatywnej).

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych do EDU należało 22 partie,¹⁸ natomiast na początku lat dziewięćdziesiątych ich liczba wzrosła do około 30.¹⁹

Z inicjatywy EDU 22 czerwca 1982 r. w Tokio powołano Unię Demokratów Pacyfiku. W kongresie założycielskim udział wzięły partie konserwatywne Australii, Japonii, Nowej Zelandii i inne, a także przedstawiciele Partii Republikańskiej ze Stanów Zjednoczonych. Przedstawiciele UDP wzięli udział w kongresie Europejskiej Unii Demokratycznej w Paryżu w lipcu 1982 r. Współpraca obu organizacji prowadziła do unifikacji ruchu konserwatywnego w skali globalnej. Ideę taką wysunęła M. Thatcher już w 1976 r.

24 czerwca 1983 r. w Londynie odbył się kongres zjednoczeniowy Europejskiej Unii Demokratycznej i Unii Demokratów Pacyfiku, na którym powołano do życia Międzynarodową Unię Demokratów (International Democrat Union – IDU). W kongresie uczestniczyli politycy tej miary co M. Thatcher, G. Bush,

¹⁸ Były to: Austriacka Partia Ludowa (członek), Zgromadzenie Demokratyczne (Cypr – członek), Konserwatywna Partia Ludowa (Dania – członek), Koalicja Narodowa (Finlandia – członek), Szwedzka Partia Ludowa (obserwator), Unia na Rzecz Demokracji Francuskiej (członek), Zgromadzenie na Rzecz Republiki (Francja – członek), Nowa Demokracja (Grecja – członek), Unia Centrum Demokratycznego (Hiszpania – członek), Postępowo-Konserwatywna Partia Kanady (obserwator), Partia Narodowa (Malta – obserwator), Partia Konserwatywna (Norwegia – członek), Nowozelandzka Partia Narodowa (obserwator), Centrum Demokratyczno-Społeczne (Portugalia – członek), Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (RFN – członek), Unia Chrześcijańsko-Społeczna (RFN – członek), Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa Szwajcarii (obserwator), Umiarkowana Partia Koalicyjna (Szwecja – członek), Partia Sprawiedliwości (Turcja – obserwator), Partia Konserwatywna (Wielka Brytania – członek), Trydencka Partia Ludowa (Włochy – członek), Południowotyrolska Partia Ludowa (Włochy – obserwator). Do EUD z Polski należą: Kongres Liberalno-Demokratyczny (do 1994 r.) i Porozumienie Centrum. „Zeitschrift für Politik” 1978, nr 5; A. Zięba, *Idea konserwatyzmu w programie Europejskiej Unii Demokratycznej*, „Kapitalizm” 1981, nr 3, s. 75.

¹⁹ Por. *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. II, Warszawa 1995, s. 299.

F. J. Strauss, J. Chirac. Przewodniczącym IDU został Alois Mock, a sekretarzem generalnym G. Wynn. Sekretariat IDU ma siedzibę w Londynie.²⁰ W 1986 r. do Międzynarodowej Unii Demokratów weszła Karaibska Unia Demokratów. Znamienne jest, że wśród partii zrzeszonych w IDU tylko sześć posługuje się przymiotnikiem konserwatywna: brytyjska, duńska, norweska, kanadyjska, kolumbijska i nikaraguańska. Wśród organizacji stowarzyszonych IDU są: Młodzieżowa Wspólnota Demokratyczna (DEMYC) i Europejska Unia Kobiet (EUW). Organem prasowym Unii jest „Democracy International”.

Powołanie Międzynarodowej Unii Demokratów jest wyrazem konsolidacji sił neokonserwatywnych w skali światowej. Pozwoliło na zintensyfikowanie międzynarodowych kontaktów oraz zaktywizowało działalność różnych ośrodków popularyzujących idee konserwatywne, jak akcje prasowe, działalność polityczno-badawcza, wymiana osobowa. Do czołowych pism neokonserwatywnych zalicza się: „Commentary”, „The Public Interest”, „Public Opinion”.

Powołanie struktur międzynarodowych przez neokonserwatystów jest godne podkreślenia tym bardziej, że ich partie wyrastały w określonym kontekście narodowym i mocno akcentują znaczenie tożsamości narodowej. W odróżnieniu od komunistów, socjaldemokratów i liberalów, których posłania ideowe są bardziej uniwersalne i sprzyjające współpracy na arenie międzynarodowej, konserwatyści mają problemy z zorganizowaniem się, np. w Parlamencie Europejskim.²¹

²⁰ *Ibid.*, t. IV, Warszawa 1996, s. 206.

²¹ J. Steiner, *op. cit.*, s. 82.